

LITTERATUR

NY BELLMANSLITTERATUR

Av professor OTTO SYLWAN, Göteborg

Dr *Nils Afzelius* har i en vacker volym förenat fem bidrag till Bellmansforskningen, tre förut tryckta (i Bellmansstudier) och två icke förut publicerade. Det största, om »Myt och bild i Bellmans dikt» har gett rubrik åt volymen.

Afzelius inleder denna avhandling med ett angrepp på Warburgs karakteristik av skalden i hans lärobok i litteraturhistoria. Det heter där, att »hans skaldskap spritter av liv och sanning», att hans »gestalter i sig själva bära vittnesbörd om sin naturtrohet och sanning» o. s. v. Afzelius säger härom: »Det är klart, att Warburgs uppfattning nu måste verka föråldrad.» Vid omtrycket utsträcker denna förkastelsedom till övriga läroboksförfattare och jämväl till under-teknad.¹

Afzelius fortsätter: »Det har så länge talats om de konkreta och pittoreska dragen, att det är nödvändigt att tala om de abstrakta och typiska.» Bellmans »poetiska teknik ... måste ses i sitt naturliga sammanhang med tidens typiserande, formelbundna och konventionella stil».

Bellman har två stilar, den officiellt litterära och den personliga, den förra härskande främst i den av klassicismens poetiska arter, som låg honom närmast, pastoralen, den senare i den realistiska visan, i Epistlarna.

Till principen voro dessa två stilar vitt skilda, i Bellmans diktning blandas de ihop, göra intrång på varandras område på ett ibland kuriöst, stundom ironiskt, avsiktligt komiskt sätt.

Afzelius talar med rätta om Bellmans två världar. De stå ständigt levande för hans fantasi, och där är icke någon gräns befast mellan dem. Vid Ullas överfart till Djurgården uppbådas Paphos' hela makt, men plötsligt avslöjar skalden hur det hänger ihop med den: »Du är vår Venus: mamseller, gesäller gör din ståt.» Så är det även annars utan att det behöver påpekas.

Bellmans två stilar belysas uti Afzelius' avhandling om det berömda Aftonkvädet (Fredmans Sång n:r 32), intagen i Bellmansstudier 1935. I sin första avfattning (1780) var denna dikt ett pastoralt ode över Natten, helt i tidens höga stil, närmast Oxenstiernas, med mycken mytologisk utstyrsel, i sin art väl lyckat. Men efter

¹ Afzelius säger: »Sylwan, som i det stora hela inte ger mycket för sanningen i Bellmans konstnärskap, preciserar: 'Realistisk impressionism är det drag hos Bellman, som man alltid först måste framhålla'» (s. 19). — Jag har lite svårt att fatta sambandet mellan citatet och den föregående satsen.

ett par år fick Bellman — av vad orsak? — för sig, att han skulle förbättra det. Han sköt in fem nya strofer där bredvid de mytologiska gestalterna folk ur verkligheten införas, jägarn med sin hund, fiskaren, den trevna åbon; landskapet får ett rörligt liv fullt av reala detaljer. I den gamla texten måste mycket strykas och ändras, men helt kunde den ej stöpas om. »Det är en klar skillnad mellan fantasilandskapet i vår dikts första version och det realistiska landskapet från 1783.» (Afzelius s. 131.) Tryckt 1785 och sedan ånyo 1791 blev dikten ytterligare retuscherad. Resultatet av omarbetningarna måste för en forskare te sig besynnerligt, men den vanlige läsaren godtar det. De olika elementen synas honom höra rokokon till. Bellman har en underbar förmåga att skapa poetisk stämning trots sina motsägelser.

Omarbetningens fortgång under tre eller fyra skeden har Afzelius studerat i alla dess detaljer med den omsorg, som städse utmärker honom såsom forskare. Denna stilistiska undersökning har han åter tagit upp i den ovan nämnda avhandlingen om Myt och bild.

I Standardupplagans kommentar ha arkivmän och museimän med största flit och noggrannhet gjort reda för hur det förhöll sig med Bellmans verkliga miljö och allt vad därmed hänger samman, orter och figurer o. s. v. Den litterära sidan, som där kommit till korta, har Afzelius från en viktig synpunkt nu belyst på ett förträffligt sätt. Genom sin förening av kringsyn och kritisk skärpa har han på många enskilda dunkla ställen kunnat beriktiga tidigare förklaringar, något som för övrigt kommit också den sakliga kommentaren till godo.

Bellman hade insupit rokokons anda sådan den inspirerat litteratur och konst, teater och vardagsliv. Uti dess från klassicismen ärvda antika mytologi fann Bellman ett element för sin diktning, som han outröttligt utnyttjade, icke blott i pastoralen utan också i Epistlarna och i sina tillfällighetsdikter, än i barockens robusta form, än i rokokons förfinade, graciösa. Icke nöjd med den kunskap i mytologien, som han inhämtade så att säga gratis från olika håll, studerade han, såsom Afzelius framhåller, flitigt den handbok i ämnet, som utgivits av L. Acharius, och vars andra upplaga av 1768 han skaffat sig.

Att referera de resultat Afzelius vunnit, är ju icke möjligt här. Jag skall blott dröja vid en för Bellmans poetiska teknik karakteristisk detalj, hans användning av attributet. Afzelius säger (s. 26): »För Bellmans sakordsrika stil erbjuder epitetet ingen lockelse: han besjunger inte 'den vinlövsbegränsade Bacchus', utan Bacchus på tunnan, Bacchus med bågaren i hand.» Han gör sina figurer levande genom att skildra dem i en bestämd situation, men menar, att ett attribut bidrager till åskådlighet. De få, liksom de katolska helgonen, en symbol. Och denna metod tillämpas även på yrkesmännen i verkligheten. Symbolen behålla de också då den borde bli skäligen hinderlig för dem. Så i en, visserligen struken, strof i Ep. 9, där fältskärn-barberaren har tvålfatet med »nära mamsellen», som han svingar i dansen. Och i Ep. 54 ha gråterskorna vid Bomans grav

glas och stop med sig, en av dem även sin mjölkbytta. Då Bredström vid Baggensgatan (Fr. sång 55) klacklappar en stövel, medan han för Mollberg sjunger om flickorna i grannskapet, heter det: »Mot min flaska och mit skinn-förklä kring min länd Astrilds pilar blänka som rött saffian.»¹

Ett litet exempel på inslag av mytologien från Bellmans sista skede ger »Fjäriln vingad syns på Haga», där i den poetiskt realistiska skildringen Brunnsvikens små najader plötsligt dyka upp. De höra till där, man ville icke sakna detta rokokodrag.

Lamm framhåller (Upplysningstidens romantik I: 234), huru den estetiska spekulationen och sentimentaliteten »råkat i misskredit», och att man »numera företrädesvis håller sig till den burleska eller rokokograciösa Bellmansrepertoaren... Det är en fullt berättigad reaktion, som framför allt lett till en mer rättvis uppskattning av det nederländskt frodiga i Bellmans realism, till ett betonande av rokokostilen i hans diktning. Men den får dock ej drivas för långt. Vad som gjort Bellman till världslitteraturens mest lysande representant för rokokolynnet, är dock innerst hans varma och naiva mellan löjet och tåren blixtnabbt växlande känslighet.»

De olika synpunkterna skifta. Den realistiska är icke den högsta, men den måste vara med, är väsentlig, om man skall få fram Bellmans egenart, hans tvesyn. Den sätter sin prägel både på hans åskådning och hans konstnärskap.

Två av Afzelius' uppsatser äro ägnade åt ett par av Fredmansfigurerna. Den ena skildrar Mollberg såsom korpral på post vid Kungsträdgården (Ep. 37), en situation således utom Epistlarnas värld, men som passar honom utmärkt. Han är som annars beställsam och viktig och råkar inte ut för de ledsamheter, vilka annars förbittra hans tillvaro. Bellman tyckte om honom, var road av honom. — Mer satirisk är däremot hans syn på Jergen Puckel, den tyske gesällen, en pittoresk krumelur, som Bellman inför i en hel rad Epistlar.

En kort uppsats om Bellmans »ansikte» är ställd främst i boken och sålunda betecknad såsom viktig. Rubriken kan missförstås. Det är inte frågan om Bellmans eget ansikte, utan om dem som hans figurer inte ha fått. Då den har särskild adress till undertecknad, måste jag dröja vid den.

I en artikel i Bonniers litterära magasin och sedan i min monografi fäste jag uppmärksamheten på att Bellman, medan han gärna utförligt beskriver figurernas dräkter, nästan aldrig tecknar deras anletsdrag. Och jag tillade, att de med denna förlust också »tappat sin individualitet». Det var ju ett överord, sådant som man lockas till, då man tror sig ha gjort ett fynd. Man kan säga, att då ingen hittills gett akt på denna brist hos figurerna, så har den väl inte för-

¹ Afzelius citerar (s. 72 f.) att smeden (Ep. 39) är »naken ända up til medjan», men säger sedan att han har »bar överkropp». Stället är omstritt. Somliga tolkare antaga ett skrivfel av Bellman, andra att han följt verkligheten. De senare torde ha rätt.

orsakat något avbräck uti det intryck de gjort på lyssnaren och läsaren. Men frånvaron av anletsdrag har i själva verket betydelse som vittnesbörd om en begränsning i Bellmans människoskildring.

Jag framhöll emellertid, att Bellman ingalunda på 1700-talet stod ensam om denna uraktlåtenhet. Han delade den med ingen mindre än Fielding, som uttryckligen förklarade, att en människa bättre — kanske lättare — karakteriseras genom att beskriva hennes dräkt än genom att teckna hennes anletsdrag.

Afzelius anför några ställen, där Bellman gett en eller annan antydning om anletsdragen (sommiga av dessa hade jag påpekat), t. ex. »Isterhaken hänger på den gamla draken». Några få dylika enstaka drag kunna inte ändra tendensen i det hela; de äro för övrigt inte individuellt karakteriserande.

Mera rätt har Afzelius, när han hänvisar till att skalden flera gånger, framför allt när det gäller kvinnoögat, skildrat dess uttryck, såsom i Ep. 28 om försåtet mot Ulla: »Hon vände sig, och floret fläkta, / tyst av och an, / dess ögons glans, så dyr och äkta / bland tårar brann...»

Jag är naturligtvis ense med Afzelius i omdömet om de metoder skalderna och berättarna använda. Den utförliga, omständliga beskrivningen kan vara motiverad då det gäller att skildra en miljö och stämningen över den, jämväl i vissa fall i fråga om dräkten. Huru Ulla och Bergströmskan — den sköna, det finns en annan — äro klädda och smyckade, måste vi få reda på i detalj, också hur Jergen Puckel styrt ut sig. Hur skoflickaren, som klädde Mollberg (Ep. 39), var klädd, är däremot alldeles likgiltigt, men Bellman förtecknar plaggen, det var hans mani.

Afzelius säger (s. 6), att ett enstaka intryck kan ge upphov till »en helhetsbild... Det rätta ordet, den rätta detaljen i det rätta ögonblicket bränner sig fast.» Det är nog så sant. Hans Larsson har någonstädes framhållit, att det är den väsentliga detaljen, som ger suggestion.

Att Bellman har stort intresse för människor, kan ingen bestrida. Han sätter dem gärna i rörelse, ger dem liv, ofta ett överdådigt liv. Lite var ha vi en viss föreställning om hur Bellmans figurer se ut. Men den är, som Afzelius själv påpekar, nog väsentligen grundad på alla de bilder av dem, som vi sett på målningar, teckningar, illustrationer, och även vad en del dramatiskt begåvade sångare genom sin mimik kan ge oss intryck av.

Att Bellman kunde härma vissa personer, må vara sant, fastän vittnesbörden därom äro få. Att hans eget framförande av Epistlarna var mimiskt, dramatiskt, det ha vi egentligen blott två auktoritativa uttalanden om, Oxenstiernas tidiga och sonen Adolfs sena, men det tvivla vi inte på. Han har också varit lycklig i ett par roller på scenen.

Att Bellman, såsom antytt, genom sina metoder vet att göra figurerna levande, därom vittnar ju att Levertin talar om deras grova ansikten: han tror att skalden har tecknat dem. Och detsamma är förhållandet med Afzelius; han försäkrar (s. 159), att »Jergen

Puckel ingalunda är försummad av skalden när det gäller anletsdrag och figur». Vad jag av det slaget kunnat upptäcka är att (Ep. 9) »kindbenen stå som klot», och att han (Ep. 76) har plåster på mun. Märken efter slagsmål antecknar Bellman noga.

Vad jag vänt mig emot, det är att Levertin och andra velat göra Bellman till människokännare, till karaktärskapare, psykolog.

Hur många av figurerna ha fått en individuell karaktär? Levertin klagar över att Ulla saknar den. Movitz och Mollberg stodo skalden närmast och äro konkret skildrade; att skalden ibland förväxlar deras namn betyder ingenting. Men de andra håller han inte alltid reda på, det måste kommentatorerna tillstå.

Fredman är det stora undantaget, han är skapad inifrån, är skaldens fiktionskaraktär.

Avgörande synes mig Bellmans handfallenhet, när han (i Ordenskapitlen) försökte skildra ruset. Tänk på hur Holberg, rationalist som han var, kan begåva Jeppe med en strålande fantasi! Det blev »världslitteraturens festligaste fylla».

*

Dr *Olof Byström*, sedan länge bekant såsom Bellmansspecialist, har nu sammanfattat vad forskningen bragt i dagen och rett ut beträffande Epistlarnas »tillkomst och utgivning».

Richard Steffen var den förste som — det är nu femtio år sen — anlade strängare vetenskapliga krav på detta fält. Allt som arbetet fortgått har det blivit uppenbart huru många problem det bjuder av olika slag. Steffen visade att Fredmansdiktningen blommade som rikast åren efter det den verkliga bäraren av namnet gått bort, i maj 1767. Detta faktum stöder sig på ett par handskrifter från år 1772, som skalden själv redigerat och tillägnat två gynnare, översten frih. Duwall och riksrådet Stockenström. Bellman tänkte sig att hans verk skulle omfatta 100 Epistlar, fördelade på fyra häften. Det första som färdigställdes till de nämnda presentexemplaren, motsvaras av n:r 1—25 i den upplaga som kom till stånd 1790. Så långt är man alltså på säker grund. Men de följande ha satts in utan hänsyn till när de uppstått.

Nya Epistlar uppstodo, men med tiden allt mer sporadiskt. Hoppet att få verket tryckt sveks. Så vände Bellman sitt intresse till de parodiska ordenskapitel han tidigare förnöjt sig med; han menade att han med dessa kunde förvärva anseende hos de litterärt tongivande kretsarna. Detta verk blev också tryckt; till julen 1783 utkom *Bacchi Tempel* i praktfull utstyrel. Epistlarna fingo ännu sju år vänta på denna lycka.

Men kända hade de blivit långt tidigare; en allt bredare publik hade med allt större förtjusning mottagit dem. De spriddes på gammalt maner i avskrifter och avskrifters avskrifter. Poesiens och sångens älskare hade av gammalt sina enskilda samlingar. Det är detta mestadels ganska oordnade material forskarna hava att arbeta med för att komma till rätta med Epistlarnas kronologi mellan 1772 och 1790.

Det är en parallell till arbetet med medeltidens ballader, mödosamt och svårt som detta men för forskaren med det rätta sinnet ytterst lockande. Tillfälle till så storslagna hypoteser som balladerna erbjuda, ge ju inte Epistlarna, men kinkiga problem saknas inte.

Önskemålet är att för varje epistel få fram datum för dess tillkomst. De uppgifter som skalden själv ibland ger i rubrikerna, äro icke att lita på, stundom satta av hänsyn till innebörden. Byström har kommit ett gott stycke på vägen till detta mål. Han har utnyttjat vida flere handskrifter än de som använts för standardupplagan, och har därvid förfarit med nödig kritik. De äro ju av ytterst olika värde, men även en dålig handskrift kan ha någon notis, som ger om inte ett datum dock en viss gräns.

Dr Byström går fram med klok omsorg och omsikt, söker inte pressa ur materialet mera än det med försiktigt bruk ger.

Ett par allmänna slutsatser kunna därav dragas. Byström har sålunda visat huru vissa personager under en viss tid fångat Bellmans fantasi. Fredman och Ulla äro med från begynnelsen och träda åter fram mot cykelns avslutning, när skalden fått visshet om att få sitt verk i tryck och därav inspirerades till några av de mest utsökta dikterna i samlingen.

Tidigt uppträder fader Berg som menighetens musikaliske ledare. Sedan bli tvenne figurer huvudpersoner i var sin rad epistlar, som berätta om deras enskilda öden och äventyr. Först Movitz, som i sin älskvärda slarvighet stod Bellmans hjärta nära, på äldre dagar kallade han sig själv gärna Movitz. Så Mollberg, som behandlas mera ironiskt, satiriskt.

Dr Byströms avhandling ger en grundval för blivande forskares arbete. Där är som redan antytts mycket att göra, även i frågor som redan varit uppmärksammade, såsom att utreda huru skalden vinner det mästerskap i skildringen av landskapet som utmärker hans yppersta diktning, där han skapar nytt.

Sin andra uppgift, att klarlägga förhållandena vid tillkomsten av upplagan 1790, behandlar dr Byström med samma noggrannhet. Vissa yttre omständigheter äro säkra och bekanta, men om själva redaktionen har vi blott rätt vaga uppgifter. Att Åhlström, förläggaren, redigerat musiken måste anses självfallet. Fastställandet av texten lämnade han nog åt andra.

Bellman intygade att upplagan var av honom »översedd, rättad och erkänd», men den vittnar icke om samma omsorg som han lade ned på samlingar eller enskilda dikter, som han själv redigerade. Sådana skänkte han gärna till sina vänner; någon egen samling hade han inte bevarat.

Att Kellgren varit med om redaktionen är också intygat, men han torde icke ha granskat allt i detalj.

En tredje person, krigsrådet Weste, som skall ha gett Åhlström idén till företaget, kan antagas ha varit den egentlige redaktören. Han hade flitigt avskrivit Bellmans dikter, och att det är denna samling, som legat till grund för trycket, därom äro forskarna ense. Han gav 1807 ut ett stort svenskt-franskt lexikon, som lovordas, men om

det är han som bär ansvaret för Epistlarnas texter, har han tagit uppgiften för lätt. Arbetet torde ha gått på ganska kort tid.

Byström framlägger de handlingar i denna sak, vilkas innebörd här antytts. I sina slutsatser har han knappt kunnat komma till större säkerhet och klarhet än sina föregångare.

Texterna ha på senare tid blivit ivrigt studerade av flere forskare, och många dunkla eller förvrängda ställen ha fått sin tillbörliga förklaring. Att upplagan 1790 trots skaldens intyg icke längre kan anses ge hans »äkta» språk är klart, och revisionen måste ju fortsättas. Men sådana vi nu i halvtannat århundrade läst dessa sånger, obekymrade om enskilda motsägelser och obegripliga uttryck, ha de haft sin oförlikneliga tjusning, blivit förstådda och oss kära.

Till sist en liten marginalanmärkning. Dr Byströms avhandling har jämte sina kvalitativa förtjänster en kvantitativ. Den har bara 188 sidor, det är förebildligt för andra doktorander. Med sitt begränsade ämne har förf. haft utrymme att lägga i dagen sina grundliga insikter, sin vakna kritik, sitt sunda omdöme.